

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ МУДРОГО ВЧИТЕЛЯ

Представлено результати теоретико-емпіричного пошуку характеристик образу мудрого вчителя, зокрема його особистісних якостей та поведінки як чинників збереження здоров'я дітей.

Ключові слова: мудрість, вчитель, особистість, збереження здоров'я, розум, знання, діяння, морально-духовна самосвідомість, уміння жити.

«Здоров'я – мудрих гонорар» – це узагальнене судження французького поета П. Беранже найкраще відбиває роль мудрості у вирішенні проблем збереження здоров'я. Не випадково вагома роль у збереженні здоров'я нації відводиться саме вчителю, адже він для суспільства – це уособлення мудрості [4]. Виміри такого високого рівня досконалості вчителя обумовлені, перш за все, тим, що впродовж багатьох років діти знаходяться під впливом його особистості. За словами С.І. Болтвіця, особистість вчителя – інструмент психолого-педагогічного впливу на вихованців, що зумовлює необхідність постійного руху до набуття ним нових вимірів досконалості. За результатами сучасних досліджень, «оцінки щодо особи педагога стають значно суворішими й безкомпроміснішими» [4, с. 45].

Значущість педагога у збереженні здоров'я дітей завжди відстоював видатний український педагог В.О. Сухомлинський: «Я не боюсь ще й ще раз повторити: турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили» [14, 93]. Аналіз творів великого павлиського Вчителя дає підстави говорити про те, що В.О. Сухомлинський як непересічний мислитель заклав міцні філософсько-психологічні підвалини для

сучасної «здоров'язберігаючої» педагогіки, ставлячи шляхетну мету: сформувати у дитини вміння вищої міри духовності – «уміння жити». У досягненні означеної мети педагог окреслює своєрідну програму-мінімум – навчити вихованця розуміти, цінувати, берегти життя як найвищу цінність. Програма-максимум пов'язана з формуванням у школяра не просто вміння як однопорядкової сукупності власне шкільних умінь, а надуміння будувати своє життя, власну долю [2; 3; 14]. Узагальненим філософським способом дії, що утримує уміння жити як людську цінність, за визначенням видатного українського психолога І.Д. Бега, є мудрість. З точки зору вченого, мудрість як бездоганне і з цільового, і з мотиваційно-духовного боку діяння має відображати найузагальненішу динамічну характеристику людського існування [2; 3].

До речі, термін «мудрість» є широкоживаним В.О. Сухомлинським: у його творах ідеться й про батьківську мудрість, і про мудрість виховання, і про мудру любов. Скористаємося і ми цим терміном, щоб визначити характеристики вчителя, який, сам «уміючи жити», сприяє збереженню здоров'я своїх вихованців і реалізації у них шляхетної виховної мети щодо сформованості уміння жити й відповідно будувати свою долю.

Аналіз наукових досліджень і публікацій показав, що термін «мудрість» широко використовується у філософській літературі. Філософи, як правило, розглядають термін «мудрість» у контексті понять «розум», «здоровий глузд», «мислення», «інтелект» (Арістотель, Г. Гегель, І. Кант, Є.П. Нікітіна, Піфагор, Платон, Плутарх, Спіноза, О.Г. Спіркін та ін.). Термін «мудрість» увійшов і до лексики літераторів, педагогів та психологів (Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, І.Д. Бех, Ф.Є. Василюк, Ф.М. Достоєвський, С.Л. Рубінштейн, Г.С. Сковорода, В.О. Сухомлинський, М.О. Холодна, Т.Г. Шевченко та ін.).

Спираючись на аналіз філософсько-психологічної літератури, слід зазначити, що в усі часи мудрість підноситься до найвищих здобутків людської природи (наприклад, «Головне – му-

дрість: набувай мудрість й усім умінням твоїм набувай розум. Високо ціни її, і вона підійме тебе» (Соломон); «Мудрість – рідна мати щастя» (Софокл); «Мудрість – це найточніша з наук» (Арістотель); «Мудрість, подібно до черепахового супу, не кожному доступна» (К. Прутков) тощо). Як бачимо, найчастіше слово «мудрість» вживається в значенні «властивість, якість» людини, яка «наділена великим розумом; має глибокі знання, значний життєвий досвід; виражає проникливість; здатна до розуміння, узагальнення чогось складного» [6, с. 694]. З глибокої давнини дійшло до нас звернення людини до Бога з проханням наділити її саме такою властивістю: «Господи, дай мені сили, щоб змиритися з тим, що я не можу змінити; дай мені мужність боротися з тим, що я повинен змінити; і дай мені мудрість, щоби зуміти відрізнити одне від одного».

Разом з тим, слово «мудрість» використовується також для означення найвищого узагальненого рівня досконалості будь-чого (наприклад, «ранок мудріший за вечір» (народ. приказка); «мудрість Сходу» (у значенні особливостей життєвого устрою, всієї культури Сходу); «мудрість самотництва» (підкреслюється саме релігійний смисл духовного піднесення в самотстві); «пісенна мудрість», «Мудрість Спасителя» тощо).

С.Л. Рубінштейн зазначає, що мудрість випрацьовується в єдиній «лінії розвитку» самосвідомості та особистості, відповідно до отримання людиною життєвого досвіду, відкриття нею нових сторін буття: «Мудрість – це «дорогоцінна й рідкісна властивість; здібність, що випрацьовується в ході життя у деяких людей, усвідомити життя в найбільшому плані та розпізнати те, що в ньому є дійсно значущим, уміння не тільки відшукати засоби для вирішення завдань, які випадково спливали, але й визначити самі завдання й мету життя так, щоби по-справжньому знати, куди в житті йти і навіщо...» [11, с. 640–641].

Згідно з Ф.Є. Василюком, саме мудрість приводить людину до переконання у вірності або невірності обраного шляху; мудрість сприяє такому стану свідомості, при якому особис-

тість долає зовнішні впливи та укріплюється в своїй ціннісній позиції [5].

За П. Балтесом, мудрість – це експертна система знань, орієнтована на практичну сторону життя, що дозволяє виносити виважене судження й давати корисні поради стосовно життєво важливих питань [9]. Експертні знання, які асоціюються з мудрістю, за П. Балтесом, можна розділити на п'ять категорій: 1) «фактуальні» знання про практичну сторону життя; 2) процедурні знання практичної сторони життя; 3) контекстуальні (пов'язані з подіями в особистому житті та історичними змінами) знання; 4) знання відносно життєвих цінностей; 5) знання, які ураховують невизначеність життя [9].

Близьким до попереднього видається визначення поняття «мудрість», подане В.Г. Гаком: «Мудрість – це судження, основане на знанні життя, глибокому розумінні речей, на досвіді» [8, с. 149]. Відтак, науковець класифікує «мудрість» за формою її відбиття в мовних творах двозначного роду: «колективна мудрість представлена в прислів'ях, приказках; індивідуальна – у крилатих словах, висловах, максимах, у художніх і філософських творах» [8, с. 149].

Дійсно, прислів'я та приказки – ці самобутні перлини сконденсованої народної думки – є невичерпним джерелом для дослідження мудрості як характеристики людського існування; в них з дивною влучністю виражається значущість і суть цього складного людського феномену (наприклад, «З міцним розумом і мудрою головою можна мати більше, ніж з багатством»; «Сила ломить усе, а мудрість – силу»; «Краще бути слугою мудреця, ніж господарем дурня»; «Мудрець питає з себе за свої помилки, дурень – з інших»; «Мудрий не дасть за ніс водити»).

Що ж стосується професійної діяльності вчителя, то і античні мислителі (Арістотель, Геракліт, Демокріт, Піфагор та ін.), і видатні представники світової філософсько-педагогічної думки більш пізніх часів (І.В. Гете, Ф.М. Достоєвський, Л.М. Толстой, В.О. Сухомлинський та ін.), і відомі діячі сучасної психолого-

педагогічної науки та практики (О.Г. Асмолов, І.Д. Бех, В.В. Козлов та ін.) вважають мудрість однією з необхідних властивостей учителя, яка обумовлює його соціально-економічний, морально-духовний статус, його цінність у суспільстві, престиж у культурі. «...У самій природі виховного процесу, у психологічній сутності його, міститься вимога можливо більш міцного контакту і близького спілкування з життям», – наполягає Л.С. Виготський [7, с. 312]. Серед огривів школи вчений називає, перш за все, її відгородженість від життя: «Те, що утворювало захлисть і мертвечину в нашій школі, відбувається за рахунок і з причини того, що вікна у широкий світ були в ній наглухо зачинені, й перш за все, зачинені в душі самого вчителя» [7, с. 313]. «...Доки вчитель сам не поверне собі «функції» мудреця в культурі, не буде від нього підтримки ані суспільству, ані освіті», – наголошує О.Г. Асмолов [1, с. 645–646].

Отже, стан вивчення зазначеної проблеми у вітчизняній і зарубіжній науці показав, що сам факт існування поняття «мудрість» ніколи не викликав сумніву. Більш того, «мудрість» як найузагальненіша динамічна характеристика очевидно чи опосередковано, але пронизує майже всі теми філософсько-психологічного відображення людського існування. У літературі простежується думка науковців по те, що такий феномен, як мудрість – це результат достатньо довготривалого процесу, заповненого враженнями, подіями, роздумами тощо [15, с. 272]. Однак саме цей тип психологічних явищ ніколи не описувався в межах тестології та традиційної експериментальної психології. За словами М.О. Холодної, «психологічні дослідження мудрості ще тільки починаються» [15, с. 268].

Мета даної статті полягає у висвітленні результатів теоретико-емпіричного пошуку портретних характеристик до образу мудрого вчителя, здатного сприяти збереженню здоров'я своїх вихованців і реалізації у них шляхетної виховної мети щодо сформованості уміння жити й відповідно будувати свою долю.

Задля цього ми використали не тільки дані наукових досліджень феномену мудрості. Нами також була проаналізована значна кількість афоризмів, прислів'їв та приказок (за концепцією П. Балтеса, «експертна система знань» [9]; за визначенням В.Г. Гака, «виважені судження» [8]), що дозволило виявити узагальнену народну думку про мудрість, з'ясувати місце, яке люди відводять цій характеристиці у своєму буттєвому житті та окреслити характеристики образу мудрого вчителя, здатного сприяти збереженню здоров'я вихованців в умовах своєї професійної діяльності. Це, своєю чергою, дало можливість проаналізувати поняття мудрості у двох аспектах: онтологічному (з точки зору природи самого поняття «мудрість») та функціональному (з позиції ролі мудрості в житті людей, зокрема у вирішенні проблем збереження здоров'я).

Але перш ніж перейти до складання характеристик мудрої людини, вважаємо за необхідне зауважити, що мудрість не є синонімом старості. Хоча слід визнати, що особливо у «Віковій психології» є така тенденція розглядати мудрість виключно в контексті психологічних особливостей людей похилого віку [9; 12]. Звернення до експертної системи знань (афоризмів, прислів'їв, приказок) також показало існування думки про те, що «мудрість приходить зі старістю», «як голова сивіє, то людина мудріє» (народ. прислів.) тощо.

Відома дослідниця психології інтелекту М.О. Холодна при розгляді «мудрості» як «вищого ступеня в становленні інтелектуальної обдарованості» зазначає: «Найбільш чітко виявляє себе конфронтаційна позиція відносно зведення суті інтелектуальної обдарованості у тих дослідників, які займалися вивченням інтелектуальної зрілості на пізніх етапах онтогенезу. Якщо інтелектуальна обдарованість – це дійсно те, що вимірюється тестами інтелекту та тестами креативності, то люди похилого віку та старі люди мають надто низький інтелектуальний потенціал. Однак подібного роду висновок виглядав би щонайменш дивним, бо саме на матеріалі психології людей похилого

віку та старих людей, а також психології способу життя традиціонального суспільства сформувався архетип «мудрої людини» [15, с. 268].

С. Холлідей і М. Чандлер у результаті дослідження уявлень «наївних» досліджуваних про те, як вони інтерпретують смисл поняття «мудра людина», роблять висновок достатньо імовірнісного характеру: мудрість «... скоріше зростає, ніж зменшується з віком»; «...можливість створення тестів мудрості в традиції класичних IQ-вимірів малоімовірна» [15, с. 270].

К. Роджерс підкреслює: «Мудрість приходить не з часом або віком, її дає прийняття життєвих викликів, здобування уроків з помилок і накопичення досвіду» [10, с. 523]. Сучасні українські вчені М.В. Савчин, Л.П. Василенко зазначають: «Мудрою людина може стати і до настання старості» [12, с. 339]. В експертній системі знань також знаходимо підтвердження цієї думки (наприклад, «Мудріші тепер яйця, ніж кури» (народ. прислів.); «Борода не робить чоловіка мудрим» (народ. прислів.); «Чим старший я стаю, тим менше вірю в розповсюджену теорію, нібито мудрість зростає з роками» (Г. Менкен) і т.д.).

Отже, проведений аналіз щодо обумовленості мудрості віком дає нам підстави вважати, що мудрість швидше росте, ніж зменшується з віком, однак похилий вік, старість не є гарантими мудрості, так що мудрою людина може стати і до настання старості. Виважені судження експертної системи знань свідчать про те, що «мудрість сама по собі не приходить»; «учись замолоду, як хочеш бути мудрим на старості»; «мудрим ніхто не родився, а навчився» (народ. прислів.) і т.п.

Зосереджуючи увагу на характеристиках мудрої людини, слід зазначити, що у філософсько-психологічній літературі мудра людина визначається не просто як така, що багато чого знає: «Не вважай знання за одне з мудростю (Піфагор), «Мудрий – хто знає потрібне, а не багато чого» (Есхіл), «Не кожен учений мудрий, не завжди невчений дурний» (народ. прислів.).

Учені С. Холлідей, М. Чандлер включають освіченість, знання до факторів, які ілюструють особистість мудрої людини [15]. П. Балтес також називає знання в числі виділених ним властивостей мудрості: рівень знань, що відбивається в мудрості, виключно високий; знання, пов'язані з мудрістю, надзвичайно широкі, глибокі, збалансовані, вони можуть використовуватися в особливих ситуаціях [9].

М.В. Савчин і Л.П. Василенко відносять знання до «спеціальних критеріїв мудрості», серед яких є такі:

- «багатий і корисний для інших людей досвід;
- масштабне знання стратегій життя людини, уміння зріло мислити про вічні і тимчасові людські проблеми, давати обґрунтовані й корисні поради;
- контекстуальність знання;
- відносність знання;
- недовизначеність знання [12].

Разом з тим, учені вважають, що мудрій людині, крім усвідомлених, логічно відбудованих знань, притаманні й неусвідомлені, інтуїтивні, логічно не пов'язані знання. Йдеться про певний дар передбачення, тобто здатність визначати тенденції життя, перетворення ситуацій, суспільних відносин (Л.І. Анциферова, Л.П. Василенко, М.В. Савчин та ін.). З точки зору дослідників, дар передбачення як характеристика мудрості припускає: наявність у людини здібності до усвідомлення та розуміння значення майже непомітних у буденному житті подій, здатність довіряти власній інтуїції, з'ясувати причини власної тривоги та визначати момент, коли необхідно діяти, щоб подолати життєві ускладнення. Про те свідчать і дані експертної системи знань (наприклад: «Дурень гадає; напроти того, мудрець проходить життя, як город, наперед знаючи, що десь видереться йому ріпа, а десь і редька» (К. Прутков) тощо).

Безумовно, мудрість неможлива без знання, але знання не дорівнює мудрості («Недостатньо володіти мудрістю, треба вміти користатися нею» (Ціцерон); «Найвища ступінь людської му-

дрості – це вміння пристосуватися до обставин і зберегти спокій усупереч зовнішнім загрозам» (Д. Дефо) тощо).

Як визначає П. Балтес, мудрість пов'язана, головним чином, з вирішенням найбільш важливих і найскладніших питань, які стосуються сенсу життя [9].

Отже, мудрий – це той, хто володіє здібністю розібратися й знайти рішення в складних, заплутаних, темних обставинах. І недаремно сова Мінерви, яка літає у сутінках, символізує собою мудрість – найвищий ступінь розуму.

З огляду на недостатню наукову розробленість проблеми мудрості М.О. Холодна зазначає: «Проте вже зараз ясно, що мудрість – це сторона (складова) природного інтелекту, адже вона має пряме відношення як до переробки інформації про те, що діється, так і до адаптаційних процесів. У той же час мудрість являє собою специфічний стан інтелектуальної зрілості, який проявляється в контексті буденного способу життя та є результатом довготривалого й унікального процесу накопичення життєвого досвіду» [15, с. 268]. З певною часткою умовності М.О. Холодна вважає, що феномен мудрості – це третій (вищий) ступінь у становленні інтелектуальної обдарованості людини (феномен таланту – другий, компетентності – перший). З іншого боку, дослідниця визнає, що всі три феномени, безсумнівно, взаємоперетинаються за своїми психологічними механізмами: «...мудрі люди компетентні і талановиті у своїх оцінках і прогнозах соціальної дійсності» [15, с. 271–272].

Свого часу Ф.М. Достоевський зазначав: «щоб мудро діяти, одного розуму мало». Бажаючи підкреслити відмінність мудрості від розуму, ще Арістотель зауважував, що мудрість є знанням найбільш цінних за своєю природою речей та інтуїцією людини. Тому Анаксагора, Фалеса та інших мислителів називають мудрецами, а не просто розумними, що вони у своїй творчості ігнорують власну вигоду.

Смисл мудрості, її мета – в істині, у правді та добрі. Мудрість надає внутрішню стрункість думкам і добрим вчинкам. Як

визначає відомий сучасний філософ О.Г. Спіркін, «мудрість – це незвичайний розум, морально санкціонований. Бандит, злодій може бути розумним і хитрим, але в ньому немає і грама мудрості» [13, с. 370].

За висловом сучасних науковців М.В. Савчина та Л.П. Василенка, мудрість є властивістю цілісної особистості, розум якої поєднаний з духовністю і добродійністю [12, с. 339].

Подібних суджень з експертної системи знань можна привести чимало (наприклад, «Вища мудрість – розрізнати добро та зло» (Сократ); «Мудре та моральне завжди збігаються» (Л.М. Толстой); «Мудрість – це розум, настояний на совісті» (Ф.А. Іскандер).

Водночас «мудрість» розуміється не тільки як теоретизування, але й як практичні моральні діяння («Від мудрості утворюються такі три [плоди]: [дар] добре мислити, добре говорити і добре діяти» (Демокрит); «Думати й діяти, діяти й думати – ось підсумок усієї мудрості» (І.В. Гете) тощо). Щодо «дару мислити» у мудрих людей, то в експертній системі знань визначаються такі його особливості: «Мудрі люди обдумують свої думки, дурні – проголошують їх» (Г. Гейне); «Дурний кисне, а мудрий все промислить» (народ. прислів.) тощо. Про «дар говорити» зі скарбниці народних прислів'їв та приказок можна дізнатися таке, наприклад: «Мудра людина, мудра й розмова»; «Мудрий багато не говорить»; «Мудрий мовчить, коли дурень бурчить» тощо.

Аналіз наукових даних та матеріалів експертної системи знань дозволив нам окреслити ще декілька рис до портрету мудрої людини, а саме:

– оптимістичність сприймання життя; для такої людини світ наповнений чудесними таємницями, можливостями для самоздійснення; мудрій людині притаманне почуття гумору («Здібність бачити чудесне в буденному – незмінна ознака мудрості»; «Відмінна ознака мудрості – це радісне сприймання життя»

(М. Монтен), «Істинно мудра людина завжди весела» (Л.М. Толстой) тощо);

– високий рівень рефлексії та саморегуляції, душевний спокій, терпіння, здатність отримати задоволення від досягнутого («Основою всякої мудрості є терпіння» (Платон), «Ознака розуму – мудрість, ознака мудрості – спокій, ознака спокою – мужність» (народ. прислів.), «Людині не вистачає мудрості заспокоїтися на досягнутому» (Д. Дефо), «Є дві цілі в житті: по-перше, досягти бажаного, по-друге – отримати задоволення від досягнутого. Друге здається лише наймудрішим» (Л. Сміт) тощо);

– скромність, розуміння того, що не можна знати все про проблему, про минуле і майбутнє; для мудрої людини мудрість світу завжди є недосяжною («Мудрий розумом не хвалиться» (народ. прислів.), «Мудрий перемагає так, що його перемогу ніхто не відчуває» (Сенека), «Усю мудрість світу не можна вивчити» (народ. прислів.), «Вік живи – вік учись! і ти нарешті досягнеш того, що, подібно мудрецю, будеш мати право сказати, що нічого не знаєш» (К.Прутков) тощо);

– прагнення порядку, організації власного життя, точності, регламентації життєдіяльності, дисципліни («Що таке мудрість? Знання порядку. Якщо бажаєш бути мудрим протягом твого життя, все постав на своєму місці. Скороминуща тимчасова слава не варта тихого й спокійного порядку, який можна бачити в щоденних трудах мудрого» (Піфагор), «Наймудріша та людина, яку більш за все дратує втрата часу» (Данте Аліг'єрі), «У природі все мудро продумане й улаштоване, усяк повинен займатися своїм ділом, і в цій мудрості – вища справедливість життя» (Леонардо да Вінчі) тощо);

– усвідомлене ставлення до свого життєвого шляху, власної долі; мудра людина здатна протидіяти неочікуваним обставинам, наполегливо наближаючись до вищої мети – віри, любові, надії, добра, служіння людям («Мудра людина сама творить

свою долю» (Т. Плавт), «Краще дурнем бути разом зі всіма, ніж мудрецем на самоті» (Б. Грасіан) тощо);

– мудра людина «умудрена досвідом» переживання особистісних криз, критичних життєвих ситуацій, утруднень професійної діяльності, розв'язання внутрішньоособистісних протиріч тощо (В.О. Ананьєв, І.Д. Бех, Ф.Є. Василюк, Л.С. Виготський, Е.Ф. Зеєр, В.В. Козлов, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, Т.М. Титаренко та ін.). Щодо зазначеної характеристики мудрої людини, то в експертній системі знань можна знайти безліч суджень, які це підтверджують: «Нещастя робить мудрим» (народ. прислів.), «Щастя дає радість, нещастя – мудрість» (народ. прислів.), «За одного битого двох небитих дають» (народ. прислів.) тощо.

Аналіз результатів проведеного теоретико-емпіричного дослідження дає нам можливість скласти узагальнюючу характеристику образу мудрого вчителя, здатного сприяти збереженню здоров'я своїх вихованців і реалізації у них шляхетної виховної мети щодо сформованості уміння жити й відповідно будувати свою долю.

По-перше, мудрий учитель – це не тільки той, хто володіє значним запасом професійних спеціальних знань, але й той, хто готовий здійснювати саморух до найвищого ступеня розвитку власного розуму, творчості, що надає можливість розібратися й знайти рішення в складних, заплутаних, критичних ситуаціях сьогодення та визначити завдання й мету особистісного і професійного життя, шляхи їх реалізації на засадах розвиненої культури здорового способу життя.

По-друге, мудрого вчителя не можна уявити без відповідної морально-духовної самосвідомості, цінностей і ціннісних переживань, сповнених морального змісту.

Поза морально-духовною самосвідомістю мудрості педагога не існує, а педагогічна діяльність повністю унеможливується, якщо сам учитель – людина аморальна, якщо його смислова сфера орієнтована на егоїстичні цінності.

По-третє, мудрий учитель як такий – це той, чий вчинки та поведінку можна вважати мудрими, виваженими. Там, де цього немає, – просто немає потреби говорити про мудрість, та й професійну педагогічну діяльність загалом.

По-четверте, мудрий учитель – це той, хто оволодіває новим способом розуміння життя, більш орієнтований на служіння людям; це така особистість, яка може і вміє поділитися своїм досвідом із молоддю.

Отже, поняття «мудрість учителя» можна визначити як найузагальненіший динамічний процес і результат діяння зрілого, творчого педагога.

1. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А.Г. Асмолов. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 768 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Бех І.Д. Життя як цінність у культурно-виховній інтерпретації В.О. Сухомлинського / І.Д. Бех // Рідна школа. – 2007. – № 1. – С. 7–8.
4. Болтвівець С.І. Формування психогігієнічної позиції педагога / С.І. Болтвівець // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 8. – С. 45–48.
5. Василюк Ф.Е. Психология переживания / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
7. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский; под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – С. 305–318.
8. Гак В.Г. Судьба и мудрость / В.Г. Гак // Понятие судьбы в контексте разных культур: сборник. – М., 1994. – С. 198–206.
9. Психология развития личности. Средний возраст, старение, смерть / под ред. А.А. Реана. – М.: АСТ; СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. – 384 с.
10. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
12. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
13. Спиркин А.Г. Философия: ученик / А.Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2007. – 736 с.

14. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну / В.А. Сухомлинский. – 2-е изд. – К.: Рад. шк., 1987. – 544 с.

15. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Томск: Изд-во Том. ун-та; Москва: Барс, 1997. – 392 с.

Василькова О.И., Васильков В.М. Характеристика образа мудрого учителя.

Представлены результаты теоретико-эмпирического поиска характеристики образа мудрого учителя, в частности его личностных качеств и поведения как факторов сохранения здоровья детей.

Ключевые слова: *мудрость, учитель, личность, сохранение здоровья, ум, знания, деяния, морально-духовное самосознание, «умение жить».*

Vasytkova O.I., Vasytkov V.M. Descriptions of the wise teacher image.

The article deals with the results of the theoretical and empirical search of the characteristics of a wise teacher, particularly his personal qualities and conduct as the factors of preserving the children's health.

Key words: *wisdom, teacher, personality, preserving health, intelligence, knowledge, activity, moral and spiritual self-consciousness, ability to live.*

